

Golovics József – Veres Pál

Felsőoktatás és globalizáció

Egy tranzakciós költség-alapú megközelítés

Higher Education and Globalization

A Transaction Cost Approach

Összefoglalás

Tanulmányunk témája a felsőoktatás globalizációjának és a tranzakciós költségek változásának – különösen csökkenésének – az összefüggése. A tranzakciós költségeket és a globalizációt a legszélesebb értelemben és a felsőoktatáson belül is vizsgáljuk, különös hangsúlyt adva a technológiai fejlődés tranzakciós költséget csökkentő hatásának. Legfontosabb megállapításunk, hogy a tranzakciós költségek csökkenése az egyik motorja a felsőoktatás regionális integrációjának és globalizációjának, ami a nemzeti felsőoktatási rendszereket és az egyes felsőoktatási intézményeket is igen éles regionális-globális versenybe kényszeríti. Tanulmányunk nem kerüli meg az intézményi vonatkozásokat, az állam szerepét és a brain drain lehetőségét, kockázatát sem.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: I21, F60, D23

Kulcsszavak: felsőoktatás, globalizáció, regionális integráció, nemzetköziesedés, tranzakciós költség, intézmények

Summary

This paper aims to study the relationship between the globalization of higher education and the change, especially the decrease, in transaction costs. Transaction costs and globalization are analysed in the broadest sense and also within higher education, with particular emphasis on the transaction cost-reducing effect of technological

GOLOVICS JÓZSEF PHD, egyetemi adjunktus, Budapesti Corvinus Egyetem (josef.golovics@uni-corvinus.hu); DR. VERES PÁL PHD, ny. egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem (pal.veres@uni-corvinus.hu).

development. The key finding is that decrease in transaction costs is one of the key drivers of the regional integration and globalization of higher education, compelling both national higher education systems and higher education institutions to face highly intense regional and global competition. The institutional aspects of these phenomena, the role of the state and the issue of brain drain are also discussed.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: I21, F60, D23

Keywords: higher education, globalization, regional integration, internationalization, transaction cost, institutions

BEVEZETÉS

Az oktatáspolitikai, az oktatási rendszer ügye „első ránézésre” talán kizárólagosan nemzetállami kérdésnek tűnhet. Az Európai Unió belüli hatáskörmegosztás alapján ugyancsak erre a következtetésre juthatnánk. Az oktatáspolitikai alakításáért a nemzeti kormányok felelnek, az oktatási intézményeket többnyire kormányzati (helyi vagy központi) szervek tartják fenn és finanszírozzák, így gondolhatnánk, hogy az oktatásügyre a nemzetközi szereplőknek – például multinacionális vállalatoknak, nemzetközi szervezeteknek vagy éppen más országok oktatási stakeholdereinek – nincs érdemi ráhatása. Valójában azonban az oktatási rendszer, a tanulmányunk fókuszában álló felsőoktatás pedig különösen sok nemzetközi vonatkozással bír. Gondolhatunk itt például az oktatók, hallgatók és a tudás nemzetközi áramlására, a felsőoktatási intézmények együttműködésére, az ezeket megkönnyítő, áttekinthetőbbé tevő keretrendszerek kialakítására, a világgazdasági hatások begyűrűzésére, a külföldi minták „követésére” (Veres, 2010), vagy akár a magasan képzett személyek elvándorlása kapcsán a brain drain jelenségére (Golovics, 2019a). Mindezek tükrében elmondható, hogy a felsőoktatást, annak érintetteit nemzetállami, rendszer-, szervezeti, sőt egyéni szinten is egyaránt érik nemzetközi behatások.

A számtalan nemzetközi vonatkozás közül jelen tanulmány a felsőoktatás és a globalizáció kapcsolatára, a nemzeti felsőoktatási rendszerek globális felsőoktatási és gazdasági térbe történő beágyazódására fókuszál. A globalizáció természetesen önmagában is egy rendkívül komplex folyamat, jelenség, amelynek ebből következően többféle értelmezésével találkozhatunk (áttekintést ad erről Szentés, 2002). A különböző megközelítések rendre kiemelik az aktorok kölcsönös függési rendszerének kitérülését és a különböző interdependenciák kialakulását a globális térben. Székely-Doby (2007:287) nyomán azonban legegyszerűbben úgy definiálhatjuk a globalizációt, „mint a piacok fokozódó integrációja és egységesülése”. Ezen integrációnak és egységesülésnek pedig álláspontunk szerint – ok és okozati oldalról egyaránt – velejárója a tranzakciós költségek mértékének változása: bizonyos esetekben a növekedése, jobbra azonban a csökkenése.

A globalizáció és a felsőoktatás sokrétű viszonyának bizonyos aspektusait már vizsgálta a szakirodalom. Deli-Gray et al. (2010) és Vaira (2004) a globalizáció felsőok-

tatási intézmények szervezeti működésére, illetve marketingstratégiájára gyakorolt hatására fókuszáltak, Rohoncz (2012) a felsőoktatás versenyképességének kérdéseit tekintette át a globalizáció időszakában, Gervai és Trautmann (2014) pedig az értékrendek változásának és átadásának kérdését tárgyalta a két tényező vonatkozásában. Jelen tanulmányban azonban – a jelenség sokrétű természetének elismerése mellett – a tranzakciós költségek szerepére helyezük a hangsúlyt, s ezek csökkenésének megnyilvánulási formáit, hatásait tekintjük át a felsőoktatásra nézve. A tranzakciós költségek fogalma alatt Furubotn és Richter (2005) nyomán a társadalmi és gazdasági élet működtetésének, a különböző tranzakciók megszervezésének költségeit értjük. Williamson (1985) megfogalmazásában ezek egyfajta súrlódást visznek a társas érintkezések rendszerébe. Tanulmányunkban azonban amellet érvelünk, hogy a globalizáció folyamatában többnyire ezen súrlódási költségek csökkenése figyelhető meg, amely érdemi hatással van a nemzeti felsőoktatási rendszerek működésére, illetve azok szereplőinek a viselkedésére.

Mint arra már utaltunk, ez a fókusz már önmagában is kétoldalú vizsgálatot jelent, hiszen a tranzakciós költségek – külső, a felsőoktatási rendszeren kívüli tényezők miatti – csökkenése egyfelől maga is motorja a globalizációnak, másfelől azonban a globalizációs folyamat következtében is csökkenhetnek a tranzakciós költségek. Ez a kettős szempont határozza meg tanulmányunk további szerkezeti felépítését is. A következőkben áttekinthetjük, hogy a globalizációs folyamatok miként csökkentik a felsőoktatási vonatkozású tranzakciós költségeket, majd rátérünk annak a tárgyalására, hogy a globalizációval összefüggő tranzakciós költség-csökkenési trendek milyen hatást gyakorolnak a nemzeti felsőoktatási rendszerekre. Végül a konklúziók összegzésével és egy rövid kitekintéssel zárjuk tanulmányunkat.

A TRANZAKCIÓS KÖLTSÉGEK CSÖKKENÉSÉNEK MEGNYILVÁNULÁSAI

Technológiai változások és globális trendek

A globalizáció lényegi elemei közé tartozik az államok és állam alatti szereplők közötti kapcsolatok megeremtődése, az akadályok lebontása a termelési tényezők és a termelési outputok nemzetközi mozgásának könnyítése érdekében, de idesorolhatjuk a mindezt elősegíteni hivatott intézményi keretek kialakítását is (Szentés, 2002). Ennek egyik forrása az infokommunikációs technológia (IKT) forradalma és folyamatos rohamos fejlődése volt. Az IKT fejlődése nemcsak magát a termelést tudta számos esetben új alapokra helyezni, hanem megszervezésének – így az ahhoz kapcsolódó kommunikációs folyamatoknak – a könnyebbé tételéhez is hozzájárult. Bár komplex folyamatról lévén szó, annak hatásai sokrétűek, összességében abban egyetértés mutatkozik, hogy az infokommunikációs technológia fejlődése a gazdasági és társadalmi működés tranzakciós költségeinek csökkenését eredményezte (Hámori, 2013).¹

Noha az IKT forradalma utazás nélkül is lehetővé teszi a gyors és könnyű kommunikációt a föld legtávolabbi pontjai között is, a globális közlekedési és szállítómányozási hálózatok kiépülésének köszönhetően a nemzetközi mobilitás költségei is

drasztikusan csökkentek, ideértve a rá fordított idő lerövidülését is. Ezek – például külföldi munkavállalás esetén – ugyancsak tranzakciós költségként értelmezhetők. Itt említhetjük továbbá a szállítás vagy az utazás közvetlen költségeit (pl. jegyárak), lehetőségköltségeit (pl. utazás ideje), de az előzőek alapján kiemelendő, hogy az ennek megszervezéséhez kapcsolódó valamennyi tevékenység (tájékozódás, keresés, összehasonlítás, kommunikáció) is szintén könnyebbé vált (a szállítmányozás kapcsán lásd például Hummels, 2007). Ennek következményeit jól példázza az, hogy a nemzetközi légiutas-forgalom a The World Bank (2019) adatai szerint az 1970-es 310 millió fős szintről 2018-ra már 4,2 milliárd főre nőtt.

Ezzel párhuzamosan – részben az előzőek folyamányaként – a társadalmi, politikai és üzleti térben is hatalmas hálózatok intézményesülésének lehettünk szemtanúi. A termelő, szolgáltató, illetve pénzügyi céghálózatok kiépülése mellett folyamatosan zajlott és zajlik a monetáris rendszer globalizációja, de itt említhetők a különböző szabályozási akadályok lebontását, a nemzetközi intézményi struktúrák felállítását célzó intézkedések is, amelyek kapcsán North (2010) elméletére utalhatunk, mely szerint az intézmények egyik legfőbb funkciója a tranzakciós költségek csökkentése. A már említett Covid-19 IKT „hálózati teszt” bebizonyította, hogy a hatalmas globális hálózati szolgáltatók által működtetett platformok (Zoom, Google Meet, Microsoft Teams stb.) szinte „pillanatok alatt” mellőzhetővé tesznek nagy költségű infrastruktúrákat vagy költséges napi utazásokat.

A globalizáció folyamatának fontos eleme a kultúrák közeledése is, amely ugyancsak hozzájárul a nemzetközi kommunikáció s ezáltal az együttműködések könnyebbé tételéhez. Fontos adalékkal szolgál ehhez az idegennyelv-tudás bővülése és az angol globális nyelvvé válása (Crystal, 2012). Jól példázza ezt, hogy 2017-ben az EU-tagállamok (nem számolva az Egyesült Királysággal) gimnáziumainak közel 95 százalékában kötelező volt az angol nyelv tanulása (Eurostat, 2019a). A 25–64 éves lakosság 64,6 százaléka ugyancsak úgy nyilatkozott, hogy beszél legalább egy idegen nyelvet (Eurostat, 2019b). Az idegennyelv-tudás – azon belül is az angol mint közösen használt nyelv – bővülése pedig szintén az említett csatornákon keresztül járul hozzá a tranzakciós költségek csökkenéséhez.

A felsőoktatás regionális integrációja és globalizációja

Az előző alfejezetben leírt tranzakciós költség-csökkenési trendek a felsőoktatásban közvetlenül is éreztették hatásukat, illetve más társadalmi, gazdasági és politikai területek folyamatai itt is leképeződtek, s ennek nyomán általánosan is beszélhetünk a felsőoktatás bizonyos strukturális és tartalmi jellemzőinek nemzetköziesedéséről. A felsőoktatás rendszere a társadalmi-gazdasági rendszerbe ágyazott. A globalizáció folyamata és ennek részeként, fejlődési fokozataként a regionális integrációk (Gilpin, 2004) kihívást teremtettek a nemzeti felsőoktatási rendszerek számára a minél szabadabb „áramlások” humán erőforrás-feltételeinek megteremtése tekintetében. A regionális integrációs törekvések kapcsán – kontinensünkre fókuszálva – az Európai Felsőoktatási Térség (EFT) kialakítását és annak eszközeként a bolognai folyamatot

említhetjük elsőként, amely többek között az európai és erre épülő nemzeti képesítési keretrendszerek fejlesztése, a felsőoktatási képzések konvergenciája révén igyekezett csökkenteni az összehasonlíthatóság, átjárhatóság és végső soron a nemzetközi mobilitás tranzakciós költségeit.

Az Európai Felsőoktatási Térség alapjait a Sorbonne-i (1998), majd pedig a Bolognai (1999) Nyilatkozat fektette le. A részt vevő országok (melyek köre évről évre bővült) célja az EFT létrehozásával deklaráltnak az volt, hogy egy könnyen összehasonlítható – tehát tanulmányunk terminológiájával élve, egy alacsony tranzakciós költségekkel terhelt – képzési rendszert hozzanak létre. A mobilitás elősegítése ugyancsak a kitűzött célok között szerepelt. Ennek eszközeit többek között a többciklusú képzésben, a kreditrendszerben és egyéb összehasonlítható minőségbiztosítási, értékelési és tanúsítási kritériumok kiépítésében látták. Bár az ennek nyomán kibontakozó struktúrát, a Bologna-folyamatot, a Bolognai képzési rendszert, illetve annak nemzeti implementációit (amelyek a teljes egységességtől azért távol állnak) sok kritika érte (Hrubos, 2018) az elmúlt évtizedekben, az kétségtelen, hogy a többnyire egységes alapok lefektetésével érdemben hozzájárul a felsőoktatás tranzakciós költségeinek csökkentéséhez.

Az EFT-n túl is számos olyan kezdeményezéssel találkozhatunk – kormányzati és nem kormányzati szereplők részéről egyaránt –, amelyek egyfajta intézményi struktúra kialakításával segítik a tranzakciós költségek csökkentését a felsőoktatás világában. Ezek közé tartoznak a különböző keretrendszerek, mint az Európai Képesítési Keretrendszer (EKKR) vagy az ISCED.

Az Európai Képesítési Keretrendszer lényegében a nemzeti oktatási rendszerek kimeneti (tanulásieredmény-alapú) összehasonlításának és szint szerinti megfeleltetésének eszköze, egyben egy információs rendszer az oktatás valamennyi stakeholder számára, oktatási vonatkozású döntéseik segítésére. Az EKKR 8 kimeneti szintet (ebből 4 lényegében felsőoktatási)² határoz meg, a tanulási eredményeket pedig az egyes szinteken a tudás, képesség, autonómia és felelősségvállalás dimenziókban definiálja. Az egyes nemzeti képesítési keretrendszerek – így a Magyar Képesítési Keretrendszer (MKKR) is – a képesítési (kimeneti) szintek számát szabadon határozzák meg, abban azonban igazodnak az EKKR-hez, hogy tanulásieredmény-alapúak. Minden ország esetében egy európai eljárás keretében meghatározták az egyes nemzeti szintek EKKR-szintnek való megfelelését. Így utóbbi mint közvetítőeszköz révén az országok képesítési (kimeneti) szintjei összehasonlíthatóvá váltak. Ezzel jelentős információs (tranzakciós) költség megtakarítása vált lehetségessé, akár tanulási, akár munkavállalási célú mobilitás esetén. Ugyancsak tranzakciós költség-csökkentéssel jártak a különböző országok intézményeinek közös képzései, a tanulási célú mobilitás kapcsán a képzési szintek egymásra épülései.

A képesítési keretrendszerek idődimenzióban szemlélve az életen át tartó tanulás keretrendszerei is. Az egyes képzési és kimeneti szintek az egyén szintjén ugyanis egy életen át tartó építkezés költségtakarékos eszközeként is szolgálnak, amikor a felnőttkori tanulás célja egy adott szintnek megfelelő tudás „korszerűsítése” vagy a képzettségi szint emelése, ami a korábbi tanulmányok beszámításával jelentős költségmeg-

takarítással jár (Veres, 2015). A leírtak a regionális és globális térben is érvényesek, horizontális és vertikális „mobilitás” esetén egyaránt.

A keretrendszereken túl a felsőoktatási rangsorok is elősegítik az összehasonlíthatóság javítását. Ezek között találkozhatunk – akár általános, akár bizonyos területre vagy tevékenységre fókuszáló – intézményi rangsorokkal (pl. ARWU, QS, THE)³ és az országok felsőoktatását komplex módon értékelő rangsorral (Universitas 21). Ezek, bár fókuszukat, adatfelhasználásukat vagy mérési módszereiket tekintve is rendkívül különbözőek (lásd például Temesi, 2018), alapvetően közös céljuk, hogy valamilyen indikátorrendszer mentén mérjék, és sorrendet állítsanak fel a felsőoktatási rendszereknek vagy azok intézményeinek – az említett indikátorrendszer szerint operacionálizált – teljesítményéről. Ezek eredményeit természetesen nem érdemes abszolutizálni, s általánosításokat sem célszerű levonni belőlük. Ahogyan az egyes felsőoktatási intézmények mást és mást tekintenek elsődleges feladatuknak, eltérő tevékenységre specializálódnak, úgy a különböző rangsorok is különböző mutatókat priorizálnak, így leginkább az azonos „kategórián” belüli intézmények, illetve az időbeli trendek összevetésekor hasznosak. Mindazonáltal – az őket érő kritikák ellenére (lásd például Hrubos, 2014) – a rangsorok fontos információkkal szolgálnak a fogyasztói (potenciális hallgatók) és a kínálati oldali (intézmények, azok munkavállalói, tulajdonosai) szereplők, valamint az oktatáspolitikai alakításáért felelős kormányzat számára is. Ezzel pedig fontos, tájékozódást könnyítő, így tranzakciósköltség-csökkentő – ugyanakkor befolyásoló erővel is bíró – tényezőként vannak jelen abban az együttműködő és versengő nemzetközi közegben, amelyet a következő fejezetben tárgyalunk részletesen.

Mindezek alapján tehát látható, hogy a globalizáció folyamatának szerves része számos olyan jelenség, ami önmagában is a tranzakciós költségek csökkenéseként manifesztálódik. Mint azt bemutattuk, ezek közvetlenül is megjelentek a felsőoktatás világában. A következő fejezetben azonban azt is felvázoljuk, hogy a globalizáció különböző részfolyamatai átfogóan is begyűrűztek a felsőoktatásba, és a tranzakciós költségek csökkentése révén érdemi hatással voltak a szereplők közötti interakciókra: versenyükre és együttműködésükre.

A TRANZAKCIÓS KÖLTSÉGEK CSÖKKENÉSÉNEK KÖVETKEZMÉNYEI

A felsőoktatási rendszerek stakeholderei – legyen szó természetes személyekről (például hallgatók, oktatók) vagy szervezetekről (például képzőintézmények, munkaadók, kormányzati szervek) – a társadalmi-gazdasági élet többi szereplőjéhez hasonlóan különböző interakciókba léphetnek egymással: versenyezhetnek, illetve tranzakciók lebonyolításával együttműködhetnek. Ezen tranzakciók között elsősorban a felsőoktatási intézmények egymás közötti, az intézmények és a hallgatók közötti, illetve az intézmények és a munkaadók közötti interakciókra, cserekapcsolatokra gondolhatunk. Világos azonban az is, hogy a tranzakciók mindkét oldalán – a szereplők számosságából kifolyólag – verseny lehet az érintettek között. Jelen fejezetben amellet érvelünk, hogy a globalizáció hatására a versenyhelyzetek jelentős része is egy jóval szélesebb, nemzetközi térbe helyeződött át, s a korábban ismertetett tranzakciósköltség-csök-

kentő folyamatok révén „súrlódásmentesebbé”, tehát a haszon viszonyában relatíve olcsóbbá is vált.⁴ Ez pedig minden szinten egyre több szereplőt vonz a globalizálódó tranzakciós térbe, s minden tekintetben élesebb versenyt generál a felsorolt tranzakciók azonos oldalain álló szereplők között. A továbbiakban a verseny legfontosabb dimenzióit tekintjük át a felsőoktatás fontosabb stakeholdereinek relációjában.

Éleződő verseny a regionális és globális térben

Verseny a felsőoktatásba jelentkezők között a jobb helyekért

Európában és globális szinten is növekvő realitássá vált az elmúlt évtizedekben, hogy – akár már alapképzésben, de mesterszinten és különösen a PhD-programokban – a potenciálisan versenyképes választási lehetőség egyre szélesebb földrajzi térbe helyeződjön a jelentkezők számára.⁵ Az előző fejezetben bemutatott folyamatok és keretrendszerek a tranzakciós költségek oldaláról ezt mind segítették.⁶ Ez a verseny természetesen visszahat a nemzeti felsőoktatási rendszerek, illetve maguknak az intézményeknek a stratégiájára is, amit egy későbbi pontban részletezünk. A következmények ugyanakkor a jelentkezők, tehát a potenciális hallgatók számára is nyilvánvalók. A globalizáció fokozódásának, a tranzakciós költségek csökkenésének hatására sokkal több versenytárrsal találják szemben magukat a kívánt intézménybe való bekerülés kapujában. Így egy ország „legjobbainak” már nem elég hazájukban a legjobbnak lenni, hiszen a korábbi kvázi versenytárs nélküli pályán más államok polgárai, „legjobbjai” is megjelenhetnek. Nem melleleg azonban ők is kiléphetnek egy új – nemzetközi – „pályára”, ahol akár azzal is szembesülhetnek, hogy ott már nem feltétlenül tartoznak a „legjobbak” közé. Mindez természetesen pozitív, tanulást ösztönző eredménnyel is járhat, de az is előfordulhat, hogy emiatt egyesek kiszorulnak a felsőoktatásból. Utóbbinak a valószínűségét azonban érdemben csökkentheti, hogy a meglévő keresletre immáron a kínálat is egy alacsonyabb tranzakciós költséggel terhelt, szélesebb, nemzetközi térben teremthető meg.

Verseny a felsőoktatásba jelentkezők között a jobb finanszírozási formáért

Az előzőekben leírt, szélesebb körben és intenzívebben zajló verseny a potenciális hallgatók között nemcsak magukért a jobb intézményekért, hanem azokon belül a kedvezőbb finanszírozási formáért is zajlik – ideértve azt, hogy a képzés közvetlen (tandíj) és közvetett (megélhetési) költségeit részben vagy egészében egy másik szereplő (a felsőoktatási intézmény, helyi vagy központi kormányzat, vagy egyéb szervezet) vállalja át.⁷ A jelentkezők döntő többsége számára ugyanis nemcsak a tranzakciós költségek, hanem a képzési és megélhetési költségek is számítanak. A tranzakciós költségek csökkenése azt is lehetővé teszi, hogy a regionális-globális kínálati térben is érdemi költség-haszon, illetve ár-érték arány elemzést végezzenek.

Ebben a versenyben döntő kérdés, hogy milyen szempontok, feltételek teljesítése esetén nyerheti el egy jelentkező a legjobb finanszírozási formát (nemzetközi kontex-

tusban pedig döntő, hogy ennek szabályozása hogyan viszonyul a külföldi jelentkezőkhöz).⁸ Adott feltételek megléte esetén – vállalható tranzakciós költségek mellett – a regionális-globális felsőoktatási tér exponenciálisan növelheti adott jelentkező lehetőségeit.

Verseny a felsőoktatási intézmények között a jobb jelentkezőkért

Nemcsak a jelentkezőknek célja bekerülni a legjobb helyekre a legjobb finanszírozási formában, hanem a felsőoktatási intézményeknek is érdekükben áll saját falaikon belül tudni a legkiválóbb hallgatókat. Ennek szakmai (magasabb oktatási színvonal, jobb szakmai eredmények, magasabb presztízs stb.) és pénzügyi (tandíjak, illetve külső, fejkvótaalapú finanszírozási források) okai egyaránt vannak. Ezt a versengést az egyetemek az előző fejezetben bemutatott intézményi és technológiai feltételek mellett, a korábbinál alacsonyabb tranzakciós költségek mentén tudják folytatni.

Nem elhanyagolható azonban az sem, hogy a nemzetközi térbe történő kilépés önmagában is új, a korábbi működésben jelen nem lévő tranzakciós költségeket eredményez az intézmények számára. Ilyenek lehetnek például a nemzetközi marketing költségei, a hallgatói rekrutációért felelős ügynöki kapcsolatok megszervezésének terhei, illetve az intézmény oktatási, valamint adminisztrációs folyamatainak a többnyelvűsítése is.

Ezen körülmények között – a hallgatók közötti verseny előző pontokban leírt következményeit is figyelembe véve – a jelentős számú ösztöndíjat biztosítani tudó egyetemek képesek a legjobb hallgatókat megszerezni. Az egyetemek ezen képessége a tandíj, az állami támogatás és az egyéb források révén javítható. Mindezek összegzésésként pedig elmondható, hogy a jelenség – a verseny általános jellemzőiből fakadóan – mind a teljesítmény, mind az innovációs képesség tekintetében pozitívan hathat a felsőoktatási intézményekre. A versenynek ugyanakkor a természetes szelekció is része, így a folyamat eredménye a gyengébben teljesítők kihullása is lehet. Minőségi szempontból persze ezt lehet pozitívumként értékelni, figyelembe véve azonban az országok és az intézmények kiinduló feltételeiben meglévő egyenlőtlenségeket, illetve a különböző felsőoktatási intézmények eltérő szerepét és esetleges sajátos lokális funkcióit, a szelekcióval, amiben nem feltétlenül a ténylegesen gyengébb minőséget produkálók hullanak ki, a helyi érdekek is súlyosan sérülhetnek. Utóbbinak pedig később negatív társadalmi és makrogazdasági következményei is lehetnek az érintett közösség számára.

Verseny a felsőoktatási intézmények között a forrásokért

Amennyiben az intézmények a felsőoktatás minőségi mutatói tekintetében is versenyképesek akarnak lenni, akkor nemcsak az oktatásban minél tehetségesebb – de nem feltétlenül fizetőképes – hallgatókat, hanem minél több (kutatói és egyéb) forrást kell vonzaniuk (megjegyezve, hogy a megfelelő finanszírozási háttér biztosítása a kevésbé versenyképes intézmények számára is alapvető feltétel). Az egyes intézmények szintjén

természetesen – bizonyos keretek között – döntés kérdése, hogy milyen mértékben és milyen konkrét tevékenységi fókusszal kapcsolódnak be a regionális-globális munkamegosztásba (versenybe és kooperációba). Lehetséges út tehát – magyar példák is vannak erre –, hogy egy intézmény inkább a fizetőképes hallgatók képzésére és ezzel párhuzamosan kevésbé a kutatásra koncentrál. A hallgatók és az oktatók szempontjából is minőségi intézménynek ugyanakkor a kutatásban is kiválóknak kell lennie, ezért a kutatási és egyéb forrásokhoz való hozzájutás szintén nélkülözhetetlen. Valamennyi szempont kapcsán érdemes azonban kiemelni, hogy ez a kutatási forrásokért és egyéb finanszírozási formákért (pl. vállalati megrendelések) folytatott verseny is immár – legalábbis az intézmények egy jelentős részénél – a nemzetközi térben folyik, ami egyrészt a lehetőségek spektrumát szélesíti, másrészt viszont élesebb versenyhelyzet elé állítja akár a nemzeti szintek legjobbjait is.

Verseny az intézmények között a rangsorokban elért jobb helyezésért

Az előző pontokban felvázolt versenyhelyzetekben az intézmények pozícióit javíthatja, ha a különböző felsőoktatási rangsorokban kedvező helyet foglalnak el, szignált küldve ezzel például a potenciális jelentkezőknek vagy a kutatások megrendelőinek. Persze a folyamat nem egyirányú, hiszen világos, hogy ha egy intézmény jobb teljesítményt nyújt a különböző területeken, az a rangsorokban elért helyezését is befolyásolhatja.

Minél szélesebb globális térben szeretne tehát versenyezni egy felsőoktatási intézmény, annál fontosabb számára a rangsorokban, pontosabban a tevékenységi fókusza szerint releváns rangsorban elfoglalt helye. Az intézménynek a tranzakciós költségek csökkentése érdekében mérlegelnie kell, hogy melyik rangsor követelményeit szeretné, illetve tudná minél magasabb szinten teljesíteni, milyen fejlesztéseket kell, illetve tud vállalni ezekhez, továbbá kiknek és hogyan kommunikálja az eredményeket. Tartalmi szempontból természetesen az sem utolsó szempont, hogy a rangsorokban való előrelépés ne „l'art pour l'art” történjen, hanem valós teljesítmény legyen mögötte – így bár kétségtől elvonhatunk arról, hogy a rangsorbeli verseny egy létező jelenség, normatív szempontból az mondható kívánatosnak, hogy az abban elért jobb helyezés csak egy eszköz, s ne önmagában álló cél legyen.⁹

Verseny a felsőoktatási intézmények között a jobb dolgozókért

A felsőoktatási intézmények a küldetésük és víziójuk szempontjából értelmezett lehető legjobb hallgatók „megszerzése” mellett a releváns kompetenciákkal minél magasabb szinten rendelkező dolgozókért (oktatókért, kutatókért és az oktatást-kutatást kiszolgáló személyzetért) is a regionális-globális térben versenyeznek. Az alapvető jövedelmi és munkafeltételeket biztosító ráfordítások mellett jelentős tranzakciós költségek merülnek fel a versenynek eme dimenziójában is. Az alapvető marketingköltségek mellett ki kell emelni a nyelvtudással, a sajátos szervezési feladatokkal, utazással, lakhatással stb. kapcsolatos költségeket. Az előző fejezetben tárgyalt általános globális tranzakciós-költség-csökkenés mellett jelentkező speciálisköltség-többletek fedezésében fon-

tos lehet a költségek más szereplők (helyi és központi kormányzat, egyéb szervezet, közösség) általi átvállalása is. Mindazonáltal összességében a globalizáció előzőekben részletezett trendjei ezen a téren is a verseny élesedése irányába hatottak: ideértve a jó munkaerő „láthatóságának”, a kapcsolatfelvételi költségeknek, illetve a nyelvhasználatnak a kérdését is (figyelembe véve az angol nyelv elterjedtségének, illetve a képzési programok „angolosításának” folyamatát). A különböző intézményesített lehetőségek (oktatói, kutatói pályázatok) pedig nemcsak a tranzakciós költségek csökkentésével, hanem az egyéb terhek finanszírozásával is segíthetik a folyamatot. Mindez pedig az oktatói és kutatói mobilitás fokozódásában, a felsőoktatási intézmények dolgozói nemzetiségi összetételének sokszínűbbé válásában öltött testet, ami jó szelekció esetén a minőségi javulásnak is jelentős teret adhat (jóllehet, mint azt a brain drain kapcsán érinteni fogjuk, ugyanez a másik oldalon érdemi veszteségként könyvelhető el).

Verseny a felsőoktatási intézmények dolgozói között a jobb munkahelyekért

A versenynek ez a dimenziója az előző pontban vázoltak tükrre. A felsőoktatási intézmények és dolgozók viszonya a regionális-globális térben csökkenő tranzakciós költségek melletti szabad(abb) mozgás miatt instabilabb lett. A dolgozók számára kitágult a tér, átláthatóbbak és elérhetőbbek lettek az alternatív munkavállalási lehetőségek. A legjobb dolgozók megtartása az intézmények számára így többletköltségekkel jár. A dolgozóknak pedig a kitágult mobilitási tér azt jelenti, hogy elvben azonos teljesítménnyel is jelentősen eltérő (jövedelmi és egyéb) haszonszerzési lehetőségek nyílnak meg. Ez az alacsonyabb juttatási potenciállal rendelkező felsőoktatási intézményeket (illetve gyakran egész országokat) tartósan hátrányos helyzetbe hozhatja (közepes fejlettség csapdája szervezeti szinten), vagy a legjobb dolgozók elvesztésével, vagy azok „erőn felüli díjazásával”.

Verseny a felsőoktatási intézmények között a munkaadók „elismeréséért”

A végzetekkel kapcsolatos korábbi tapasztalatok alapján a munkaadóknak határozott véleményük lehet, s általában van is a felsőoktatási intézményekről, illetve azok diplomásairól.¹⁰ Egészen odáig, hogy kifejezetten ragaszkodhatnak egy bizonyos intézményi kör diplomásaihoz. A regionális-globális mobilitás növekedése – az előző fejezetben tárgyalt tranzakciós költséget csökkentő tényezőknek köszönhetően – egyre nagyobb földrajzi térben teszi lehetővé, hogy diplomások és munkaadók egymásra találjanak. Ez pedig növeli a verseny lehetőségét. A felsőoktatási intézmény presztízse egy meghatározott munkaadói körben pozitív visszacsatolást okoz, hiszen ez javítja az esélyeket a jelentkezőkért folyó versenyben is. A munkaadók „elismerése” pedig megnyilvánulhat a jobb foglalkoztatási arányban, kedvezőbb bérezésben, egyéb munkafeltételekben, de az intézményekkel kialakított tartós, koncepcionális és gyakorlati vagy anyagi előnyökkel szintén járó kapcsolatokban is (közös oktatási-kutatási projektek, ösztöndíjak stb.). Egy intézmény végzetjeinek a regionális-globális térben megnyilvánuló versenyképessége pedig számos járulékos előnnyel jár (pl. alumni), ami ugyancsak pozitív visszacsatolásként javítja az intézmény fejlesztési lehetőségeit.

Verseny a végzett hallgatók között a jobb munkahelyekért

A diplomások ma már a nemzetközi térben versenyeznek a magasabb béreket jelentő jobb munkahelyekért. Ez – a migrációs irodalomban alaposan tárgyalt téma (Golovics, 2019b) – esetünkben azt jelenti, hogy egyrészt a lehetőségek, másrészt a versenytársak száma is megnövekedett. Egy diplomás esélyeit növeli, ha jobb az intézményének presztízse, mint versenytársaié, ha hatékonyan tudja prezentálni kompetenciáit, ha az országa kellően áttekinthető képzési rendszerrel rendelkezik, és működnek a (tranzakciós) költségek egy részét átvállaló, migrációt menedzselő intézmények. A külföldi munkavállalás mobilitási költségeinek csökkenése növeli a versenyben történő részvétel esélyét, ugyanakkor ezek a költségek még így is jelentősek lehetnek a munkavállaló számára, és ezekkel kell szembeállítani a migráció többlethozamát. A jobb munkahelyekért folyó versenyben a felsőoktatási intézmény és végzettjei partnerek, együttműködésük a versenyben akár jelentős tranzakciósköltség-csökkenéssel is járhat. Nem feledhetjük azonban, hogy a jobb munkahelyekért folyó versenyben – amint azt a következő pontban a másik oldal szempontjából kifejtjük – egy ország legkiválóbb végzettjeinek (potenciális munkavállalóinak) nem jelentéktelen részét elveszítheti, aminek velejárója a képzésre fordított közösségi források meg nem térülése is (Golovics, 2019a).

Verseny a munkaadók és az országok között a jobb végzett hallgatókért (brain drain)

Az előző ponttal együtt értelmezve, a munkaadók és a munkavállalók is kölcsönösen keresik egymást. Az adminisztratív korlátok lebontása és a tranzakciós költségek csökkenése lehetővé teszi és felgyorsítja azt a folyamatot, amelynek során a legjobb munkaadók és a legjobb végzett hallgatók (de akár itt említhetjük a korábban már tárgyalt oktató-kutató réteget is) egymásra találhatnak. Mindez azt is jelenti, hogy a gyengébb, kevésbé versenyképes munkaadók és hallgatók „összeparosítása” is megvalósul. Ez a folyamat az országokra kivetítve képes fenntartani a közöttük meglévő versenyképességi és fejlettségbeli különbséget, sőt további divergenciához vezethet. Ez a brain drain folyamat legfőbb negatív következménye,¹¹ és az egyik legnagyobb kihívás a felzárkózni kívánó országok, így Magyarország számára is.

Kooperáció a regionális és globális térben

Bár az előzőekben a felsőoktatási rendszer stakeholdereinek a nemzetközi térben történő versengésére helyeztük a hangsúlyt, a kooperáció legalább ilyen fontos eleme a piacgazdaság működésének.¹² Nem utolsósorban azért, mert „a nap végén” az előzőekben felvázolt versenyhelyzetek is rendre együttműködéssel végződnek: például a felsőoktatási intézmény és a felvételt nyerő hallgató között, a munkáltató és a diplomás között, de az is megeshet, hogy egyetemi hallgatóként a korábban egymással versengő jelentkezők kooperálnak egymással a tanulmányaik alatt. Ezek részletes tárgyalásától terjedelmi okokból jelen tanulmányban eltekintünk. Azt ugyanakkor hangsúlyozzuk,

hogya a globalizáció korábban tárgyalt folyamatai ezen együttműködési pontokon is érdemben hozzájárultak a tranzakciós költségek csökkenéséhez. Egyszerűen fogalmazva, nemcsak a verseny vált súrlódásmentesebbé, hanem az együttműködés is. Ennek következtében pedig jelentős kooperációs hálózatok alakultak ki a nemzetközi térben a felsőoktatás szférájában is (gondolhatunk itt például a globális intézményközi kutatási együttműködésekre, de akár a különböző hallgatói szerveződések hálózatára is).

ÖSSZEFOGLALÁS, KITEKINTÉS

Tanulmányunkban a felsőoktatás és a globalizáció kapcsolatát tekintettük át, s ebben fókuszpontunkat a tranzakciós költségek adták. Bár bizonyos esetekben a globalizáció együtt járhatott a tranzakciós költségek emelkedésével, a folyamatban mégis utóbbiak csökkenése volt a domináns ok és okozati oldalról egyaránt. Áttekintettük, hogy ennek manifesztációival a felsőoktatásban is találkozhatunk: egyrészt az általános – többnyire az IKT-fejlődés vezérelte – globalizációs folyamatoknak, másrészt pedig a globális és regionális nemzetközi struktúráknak, intézményi kereteknek a kiépülése révén. Mindez pedig a felsőoktatás stakeholdereinek az életére, illetve működésére is érdemi hatást gyakorolt: a globalizáció okozta spektrumszélesedéssel s az ezzel párhuzamos tranzakciós költség-csökkenéssel a szereplők közötti interakciók is egy új dimenzióba kerültek. A tanulmányban részletezett folyamatok révén súrlódásmentesebbé vált a szereplők közötti verseny, s a nagyobb számosságú érintett jelenléte révén élesebbé is vált. Ez pedig, mint azt bemutattuk, gyakorlatilag a felsőoktatás valamennyi szereplője számára érezteti a hatását, ami egyfelől új lehetőségeket nyit az érintettek számára, de nem elhanyagolható kihívások elé is állíthatja őket. Az ezekre adott reakciók pedig mind egyéni, mind intézményi, mind pedig nemzeti szinten meghatározhatják a jövőbeli fejlődés trendjeit és lehetőségeit.

A verseny mellett utaltunk a kooperáció jelenlétére, lehetőségére és szükségszerűségére is. A kooperáció összefüggését a tranzakciós és transzformációs költségekkel egy további tanulmányban látjuk célszerűnek és lehetségesnek kifejteni. Hasonlóképpen fontosnak tartjuk, hogy a tanulmányunkban bemutatott versenyműködésének és hatásainak – különösen a jelzett negatív hatásoknak – a nemzeti, regionális és globális intézményi kezelése is vizsgálat tárgyát képezze a jövőben, különös tekintettel hazánk sikeres felzárkózására.

JEGYZETEK

- ¹ A Covid-19-válság kényszer szülte, de sikeres kísérleti eredménye annak bizonyítása például, hogy mekkora lehetőségek vannak az oktatás „határtalanná” válásában.
- ² A magyar rendszerben a felsőoktatási szakképzés az 5., az alapképzés a 6., a mesterképzés a 7., a doktori (PhD/DLA) képzés a 8. szintű kimenettel zárul.
- ³ Rendre: Academic Ranking of World Universities (Sanghai ranking), Times Higher Education Rankings, Quacquarelli Symonds World University Rankings.
- ⁴ Az sem mellékes kérdés, hogy mely aktorok viselik a tranzakciós költségeket, nevezetesen, mi és mennyiben hárul a versenyző aktorokra, és terhelődik, terhelhető más szereplőkre. Megemlíthetjük itt a

politikai tranzakciós költség fogalmát, amely alatt Furubotn és Richter (2005) nyomán a társadalmi és politikai intézmények létrehozásának és működtetésének a költségeit értjük. Ezek megjelenésekor egy szélesebb – témánk esetében – nemzeti, regionális globális közösség mint társadalmi költséget viseli az egyébként könnyítést célzó intézmények létrehozásának és fenntartásának terheit. Példaként utalunk a képzési keretrendszerek megalkotására és azok működtetésére, fejlesztésére, karbantartására, ami a versenyző aktorok számára jelentős költségmegtakarítással jár ugyan, de az adminisztrációban (kormányzati vagy felsőoktatási intézményi) dolgozók számára érdemi teherként jelentkezik.

- ⁵ Példaként említhető, hogy a magyar fiatalok is növekvő mértékben döntenek a külföldi továbbtanulás mellett (bővebben lásd Golovics, 2018).
- ⁶ A döntést támogató információk tekintetében említhetők továbbá az EFT-ben már általánosnak mondható pályakövetési rendszerek is. A magyar pályakövetési rendszer (DPR) előzményei a kétezres évek elejére nyúlnak vissza, amikor Fiatal Diplomások Életpálya Vizsgálata (FIDÉV) néven már országos pályakövetési vizsgálatok történtek.
- ⁷ A felsőoktatás költség típusairól, illetve a költségmegosztás kérdéséről bővebben lásd Veres, 2012.
- ⁸ Az Európai Unióban a tagállamok állampolgárai azonos feltételek mellett vehetnek részt egy másik tagállam felsőoktatási intézményének képzésében, mint a fogadó állam állampolgárai (az azonos feltételek azonban jelenleg még nem terjednek ki kötelező jelleggel a szociális juttatásokra).
- ⁹ A *Felsőoktatási Műhely* 2009/4. számának kiemelt témája volt a felsőoktatási rangsorok kérdése, az ott megjelent tanulmányok pedig a rangsorokról folyó vitákra is kitérnek.
- ¹⁰ Effajta vélekedésekről ad képet Cserepes et al., 2008.
- ¹¹ Bár a szakirodalom beszél az agyelszívás pozitív következményeiről is, a különböző érvek érvényességének és erősségének kérdését napjainkban is éles szakmai vita övezi (bővebben lásd Golovics, 2019a; Schiff, 2018).
- ¹² Sőt a két magatartásforma egyszerre történő jelenléte is szerves része napjaink gazdaságának (bővebben lásd Hámori, 2013).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Crystal, David (2012): *English As a Global Language*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Cserepes Tünde – Czibik Ágnes – Gyűrű Orsolya – Makó Ágnes (2008): *Diplomás pályakezdeők és felsőoktatási intézmények vállalati szemszögből, 2008. Várható munkaerő-kereslet – 3200 magyarországi cég körében végzett felmérés fontosabb eredményei*. MKIK Gazdaság- és Vállalkozáselemző Intézet, Budapest, https://gvi.hu/files/researches/120/diploma_munkaeropiac_2008_tanulmany_081204_.pdf (Letöltés: 2020. július 7.).
- Deli-Gray Zsuzsa – Árva László – Gray, Michael (2010): Globalizáció a felsőoktatásban – szervezeti és marketingkövetkezmények. *Marketing & Menedzsment*, 44. évf., 3. sz., 4–13.
- Eurostat (2019a): *Foreign language learning statistics*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Foreign_language_learning_statistics (Letöltés: 2020. január 14.).
- Eurostat (2019b): *Foreign language skills statistics*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Foreign_language_skills_statistics (Letöltés: 2020. január 14.).
- Furubotn, Eirik G. – Richter, Rudolf (2005): *Institutions and Economic Theory. The Contribution of the New Institutional Economics*. University of Michigan Press, Ann Arbor, <https://doi.org/10.3998/mpub.6715>.
- Gervai Pál – Trautmann László (2014): A felsőoktatás a globalizáció új korszakában. *Létünk*, 9. évf., 3. sz., 42–65.
- Gilpin, Robert (2004): *Nemzetközi politikai gazdaságtan*. Budapest Centre for International Political Economy, Budapest.
- Golovics József (2018): Elvándorlás a felsőoktatás szemszögből. Helyzetkép és kormányzati válasz. In: Kováts Gergely – Temesi József (szerk.): *A magyar felsőoktatás egy évtizede 2008–2017*. BCE NFKK, Budapest, 171–182.
- Golovics, József (2019a): Addressing the EU's East-West Brain Drain: Why a Tax Solution Would Be in Vain. *New Perspectives*, Vol. 27, No. 2, 63–85, <https://doi.org/10.1177/2336825x1902700204>.

- Golovics József (2019b): A nemzetközi migráció mozgatórugói: elmélet és empiria. Áttekintés. *Demográfia*, 62. évf., 1. sz., 95–141, <https://doi.org/10.21543/dem.62.1.3>.
- Hámori Balázs (2013): *Új szereplők és magatartásformák az átalakuló tranzakciós térben*. MTA Doktori értekezés, Budapest.
- Hrubos Ildikó (2014): Verseny – értékelés – rangsorok. *Educatio*, 23. évf., 4. sz., 541–549.
- Hrubos Ildikó (2018): Az Európai Felsőoktatási Térség kiépítésének második évtizede. In: Kováts Gergely – Temesi József (szerk.): *A magyar felsőoktatás egy évtizede 2008–2017*. BCE NFKK, Budapest, 39–45.
- Hummels, David (2007): Transportation Costs and International Trade in the Second Era of Globalization. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 21, No. 3, 131–154, <https://doi.org/10.1257/jep.21.3.131>.
- North, Douglass C. (2010): *Intézmények, intézményi változás és gazdasági teljesítmény*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Rohonczi Edit (2012): Nemzetköziesedés és versenyképesség a felsőoktatásban. *Gazdaság és Társadalom*, 4. évf., 3–4. sz., 52–69.
- Schiff, Maurice (2018): Beneficial Brain Drain and Non-Migrants' Welfare. *IZA Discussion Paper*, No. 1148, <http://ftp.iza.org/dp11483.pdf>.
- Székely-Doby András (2007): A gazdasági rendszerek és a globalizáció. In: Szabó Katalin (szerk.): *Összehasonlító gazdaságtan*. Aula Kiadó, Budapest, 283–310.
- Szentes Tamás (2002): A világgazdaság az ezredforduló elején. In: Blahó András (szerk.): *Világgazdaságtan 2. Globális fejlődés, gazdaságdiplomácia*. Aula Kiadó, Budapest, 23–142.
- Temesi József (2018): Kelet-közép-európai egyetemek a nemzetközi rangsorokban. In: Kováts Gergely – Temesi József (szerk.): *A magyar felsőoktatás egy évtizede 2008–2017*. BCE NFKK, Budapest, 46–59.
- Vaira, Massimiliano (2004): Globalization and Higher Education Organizational Change: A Framework for Analysis. *Higher Education*, Vol. 48, No. 4, 483–510, <https://doi.org/10.1023/b:high.0000046711.31908.e5>.
- Veres Pál (2010): A felsőoktatás kihívásai és válaszai az új évezredben. *Iskolakultúra*, 20. évf., 5–6. sz., 171–203.
- Veres Pál (2012): A költség-haszon elv értelmezhetősége a hazai felsőoktatás finanszírozásában. *Polgári Szemle*, 8. évf., 1–2. sz., 100–122.
- Veres Pál (2015): A képesítési keretrendszer lényege és lehetséges hatásai a felsőoktatásban. In: Temesvári Zsolt (szerk.): *Kandó a tudomány hajóján. XXX. Kandó Konferencia 2014*. Óbudai Egyetem, Kandó Kálmán Villamosmérnöki Kar, Budapest.
- Williamson, Oliver E. (1985): *The Economic Institutions of Capitalism. Firms, Market, Relational Contracting*. The Free Press, New York.
- The World Bank (2019): *Air Transport, Passengers Carried*. <https://data.worldbank.org/indicator/IS.AIR.PSGR> (Letöltés: 2020. január 20.).